

N. Császi Ildikó

Névadási indítékok Berencs (Branč) község földrajzi neveiben

A földrajzi neveket az ember a víz, a föld és a rajta lévő alakulatok (erdők, építmények stb.) megnevezésére használja. A névadás célja az egyedítés, a megkülönböztetés. A többi tulajdonnévhez viszonyítva azonban a helynevek különböző fogalmi kategóriákban tartozó denotátumokra vonatkoznak. Közös vonásuk még a megnevezésen kívül, hogy az ember térbeli tájékozódását segítsék. E nevek nyelvünk értékes elemei, ezek felkutatását és vizsgálatát tűztem ki célul Berencs névanyaga kapcsán.

Berencs község Nyitrától 15 km-re délre fekszik az Óreg-Nyitra jobb partján. Határa magába foglalja a volt Nyitránagyfalu és Berencs településeket, melyeket 1927-ben egyesítettek. Területe: 1381 ha, lakossága a legutóbbi népszámláláskor 1999 fő volt, főként katolikusok. A nemzetiségi arány folyamatosan változó, a szlovák nemzetiségűek előnyére, mivel a 70-es évek közepén megszűnt a községben a magyar tannyelvű oktatás.

Az első írásos feljegyzés Berencsről 1156-ból való, melyben **Brencu** néven szerepel. 1241, 1244, 1246 **Berench**; 1786 **Berensch**; 1920 **Berenc**; 1927 **Branc**, magyarul **Berencs**. Mostani elnevezését 1927-ben kapta, a két község egyesítése után. KISS LAJOS FESZ.-a szerint a helységnév pusztá személynévből keletkezett magyar névadással. Esetleg még az ótörök **birinč** 'első' szóból származtatható, mivel a vidék egyik legrégebbi települése.

Az írásos följegyzések szerint valószínűleg a XVII. sz. végén, XVIII. sz. elején kapott Berencs városi kiváltságokat saját címmel és pecséttel. Ez egyben a vásárrendezés jogát is jelentette. Ekkortól kezdve írták a szomszédos községekre is kiterjedő anyakönyveket, melyek csaknem 250 évig maradtak fenn.

Meglehetősen furcsa, hogy a múlt század közepéről származó PESTY FRI-GYES helynévgyűjteményében nem találkozunk **Berencs** mezővárossal, pedig abban az időben jelentős település lehetett a környéken. Ezt bizonyítja FÉNYES ELEK: **Geographiai szótára** (Pesten 1851), melyben **Berencs** két szócikk alatt is szerepel: "**Berencs** m. v., Nyitra vármegyében, a Nyitra jobb partján, Nyitrától délre 2 órányira: 713 kath. lakos, kath. paroch. templom. Határa első osztálybeli, s igen termékeny; rétei kétszer kaszálhatók; erdeje s szőlőhegye elég; jövedelmes vízimalom a Nyitra vízén. F. u. a nyitrai káptalan."

"**Berencs** pusztá vár, Nyitra v. megyében", valamint még a **Szobotiszt** szócikk alatt találunk néhány értékes információt: "...Egy mfd-re láthatni a régi Berencsvár omladékait egy magában álló meglehetősen nagyságú hegy tete-

jén, melyet 1663. a törökök hijában ostromoltak; de a bocskaiak bevették; a Nyáry családnak több örököseié lévén, elhagyták pusztulni. Ezen vár feje egy uradalomnak, mellyhez 2 m.v. s 9 falu tartozik. F. u. a Nyáry csal. örökösei, u. m. gr. Nyáry, gr. Amade, b. Jeszenák, b. Horeczky s más nemesek."

Nagyfalu községrészt először 1271-ben tüntették föl **Nagfalow** néven. A XVIII. sz. második felében (1786) **Nagyfalu**, a XIX. sz. második felében és a XX. sz. elején **Nyitranagyfalu**-ként szerepel. 1920-tól megjelenik a szlovák név is: **Vel'ka Ves. Nagyfalut** FÉNYES_{is} megemlíti szótárában "... a Nyitra jobb partján, Berencshez 1/2 órányira, 271 kath. lak. F. u. a nyitrai káptalan...". A PESTY-féle anyag már több helynevet is közöl, köztük az **Árkos pusztáét**, mely a szájhagyomány szerint az Árkosi család tulajdona volt. Ezt támasztja alá az az írásos adat, amely már 1569-ben az **Arkos** nevet jegyzi. Ezenkívül még 12 határrész-nevet olvashatunk PESTY FRIGYES gyűjteményében: **Kopasz, Ujhegy, Öreg hegy, Felső és alsó helyföldek, Berek, kővecses földek, Öreg rét, Uj nyáras és kopott nyáras, Kis Berek, Disznókomárom.**

Az 1992 májusában végzett gyűjtés során **Nagyfalu** nevének eredetét beszélgetőpartnereim a következőképp indokolták: a község korábbi neve hatalmas vizes területeiről **Nádfalu** lehetett, de ezt a szlovákok és a cigányok nem tudták kimondani, helyette a palatalizált **Nagyfalut** emlegették. Ez a nép ajkán élő magyarázat azonban nem állja meg a helyét, a már ismertetett írásos adatok miatt.

Berencsközség névanyagát nagymértékben meghatározza fekvése. Főként sík területen található, ezért kevésbé tagolt, mint a hegyvidéki falvak. Ezen kívül mindvégig uradalmi, káptalan birtok volt, így csak elvétve találkoznak birtoklástörténeti meghatározásokkal. A nem túlságosan gazdag anyagban 112 számozott ponthoz kb. 160 név tartozik. Mivel két szomszédos községet egyesítettek, gyakori a nevek ismétlődése, ezek egymástól függetlenül keletkeztek valamely közös névadó indíték folytán: pl. mindkét falu határában van **Szőlőhegy, Öreg-rét, Déllő** stb. Értelmezéskor ezért meghatározó előtagokkal (**Nagyfali** vagy **Berencsi**) különböztetik meg ezeket.

A földrajzi neveket alkotó szókinccset vizsgálva azt az eredményt láthatjuk, mekkora az a szókészlet, amelyet a község névalkotásra felhasznál. Először a nevek elemeit külön-külön, alkotórészeik szerint vizsgálom, majd a névtípusok bemutatása következik.

Berencs község helynevei főként köznévi eredetűek. A földrajzi nevekben előforduló közneveknek a helymeghatározásban való részvétele igen különböző. Nagy számban fordulnak elő olyan köznevek, amelyek csupán egy helynév alapjául szolgálnak. A gyűjtött anyagban 92 közszóból 42 ilyen, pl: **nyáras, ália 'fásor', vőc 'vízgyűjtő', ér, sás** stb. A leggyakoribb köznevek pedig a következők: **szőlő (10), rét (9), föld (9), legelő (8), út (8), alja (7), páskomok (5), zsellér (5), öreg (5), tó (5), déllő (5).** A zárójelben az egyes közszá-

vak előfordulása szerepel alap- és meghatározótagként együttesen. Döntőnek tehát a vízjárásra utaló térszínforma-elnevezések, az állattartásra emlékeztető meghatározások. Ez arra mutat, hogy a természetes szemléleten alapuló névadás az uralkodó a településen.

Tulajdonnévi eredetű adatok csak kis számban fordulnak elő a település névanyagában. Néhányszor ismétlődik a **Nagyfali** illetve **Berencsi** megkülönböztetés. Ezeken kívül két szentnév (**Szent János, Urbán**) és néhány család-név szerepel (**Kukta, Árkus, Lesznik**).

A földrajzi név kutatásban a tipológia egy terület névadásának jellemzésére és más vidék neveivel való összehasonlításra alkalmas. Ha a vidék névmegnevezésének általános leírását kívánjuk nyújtani, az élő és a történeti neveket együtt kell tárgyalnunk. A feldolgozásba így beépítettem a vágsellyei levéltárban lévő, 1864-ből származó első kataszteri térkép, az 1891-ből való második kataszteri térkép, valamint a Pesty-féle gyűjtemény adatait. A nevek tipológiája inkább jelentéstani rendszerezésen alapul, az alaktani szempont a kisebb területi egységnél figyelmen kívül hagyható.

A földrajzi nevek kialakulását természeti és műveltségi tényezők irányítják. Ennek megfelelően négy alapvető kategóriába sorolhatjuk a helymeghatározásokat:

- természeti nevek,
- műveltségi nevek,
- asszociációs nevek,
- ismeretlen és bizonytalan eredetű nevek.

Ezeken belül további alcsoportok vannak.

A tipológiában külön vizsgáltam a köznévi és a tulajdonnévi eredetű megjelöléseket. Először a köznévi eredetű adatokat veszem sorra.

A természeti nevek a természeti környezet helymeghatározásai. Ide tartozik 74 név, a teljes névanyag 41%-a. A természeti neveken belül megkülönböztetünk vízneveket és földneveket. Az adatok között található 9 víznév a természeti nevek 12%-a. Ezek közül 4 állóvizet: **Tó, Tóba, Halastó, Kerek-tó**; 5 folyóvizet: **Nyitra, Öreg-Nyitra, Vóc-ér, Disznókomárom** jelöl. A 65 földnév a természeti nevek 88%-a. Ezeket további alcsoportokba sorolhatjuk:

a) Felszínnevek (8 név = 12% a földnevekhez viszonyítva). Ide tartoznak a **domb, hegy, part, sánc** utótagú nevek: **Galagosi-domb, Szőlőhegy, Sárár-part, Szilfai-sánc** stb.

b) Talajnevek (28 név = 44%). Ebbe a csoportba kerülnek a **föld, rét, parlag, tábla, puszta** utótagú megjelölések: **Malom-föld, Öreg-rét, Széles-parlag, Szilfai-tábla, Újfalusi-puszta** stb. illetve a talaj minőségét jellemző adatok: **Kövecses, Kopaszok, Ásványos, Atak**. Ez utóbbi név az ellenőrzés és a terepjárás során igazolt atka 'kavicsos homok' köznév hangátvetéssel keletkezett alakja.

c) Helyzetviszonyító és alakmeghatározó nevek (13 név = 20%). Ide tartoznak **Szőlők alja, +rövidek, Kisszeglet, +gitár** stb.

d) A növény- és állatvilág nevei (10 név = 15%) **Füzesek, Nyárfás-szegré, Sás** stb.

e) Birtoklástörténeti nevek (6 név = 9%). Ezek közül a birtokhatár emlékét őrzi: **Tarányi-határ**; földjárandóságot illetve földhasználatot jelölnek: **Sáfár, Sáfári-legelő, Sáfári-part, Zsellér-föld, Zsellér-paskomok**.

A műveltségi neveknel az emberi kultúra, a természetben végzett emberi munka válik a névadás alapjává. A kategórián belül két fő csoportot különítünk el, a foglalkozás nevek és a létesítmény nevek csoportját. A 71 műveltségi név a teljes névanyag 40%-át jelenti.

Az ember a természetben főleg halászattal, vadászattal, állattartással és földműveléssel foglalkozik, s e foglalkozási ágak nyelvéből számos földrajzi név keletkezik. A vizsgált területen azonban csak az állattartás és a földművelés szókincséből alkottak földrajzi neveket. Különös, hogy ezen a régen vízjárta, víz melléki területen a halászat szókincsét nem használták fel névalkotásra, vagy legalábbis erre vonatkozó adat nem található sem az élő, sem a történeti névanyagban.

a) Állattartásra utaló nevek (10 név = 40%) **Paskomok, Libalegelő, Déllő, Disznókomárom** stb.

b) Földművelésre utaló nevek (15 név = 60%) **Kenderek, Káposztások, Szőlők, Szérűskertek** stb.

A foglalkozásnevek csoportjába 25 név tartozik, ez a műveltségi nevek 35%-át teszi ki.

A létesítménynevek az emberi alkotások megnevezésére szolgálnak. Az ide tartozó 46 név a műveltségi nevek 65%-át jelenti. A létesítményneveken belül is megkülönböztetünk utak és épületek, építmények neveit.

a) Utak (20 név = 43%). A községben nincs hivatalos utcanev, hanem a lakóházakat számozzák. A néhány népi útnév mellett főként falurészeket különítenek el, az utcákat ezen területek után nevezeték el: **Országút, Cserd út, Malom út, Szingapur, Szeg, Kertek alja** stb.

b) Épületek és építmények (26 név = 57%). Ezek között találunk közhasználatú épületeket: **Iskola, Kultúrház, Községháza**; kegyhelyeket: **Győzelmi kápolna, Harangláb, Keresztfa**; egyéb építményeket: **Öreg-tanya, Dohányszárító** stb.

Az asszociációs nevek az embereknek a megnevezendő tárgyról, területről alkotott véleményét, szabad képzettársítását sűríti a névbe. A köznévi eredetűek közül egy név tartozik ide: **Bőjt vessző**.

Ismeretlen és bizonytalan eredetű nevek (4 név = 2,25%). A **Farkas-kút** és **Bárzsa** neveknel az adatközlők nem tudták, hogy személynévi vagy köznévi eredetűek ezek a nevek a + **Nyílások**, + **Rövidek** kihalt nevek, az előbbi felte-

hetőleg asszociációs név, a régen nyílhúzással kijelölt földterület eseményének emlékét őrzi, az utóbbi pedig a felosztott parcellák hosszát jelzi.

A tulajdonnévi eredetű tipológia igen szegényes. Mindössze 27 név tartozik ebbe a nagy kategóriába, ez a teljes névanyag 15%-a.

Személynevek egymagukban névátvitelként vagy köznévvvel való összetételben alkothatnak földrajzi neveket. Minőségüket tekintve lehetnek:

a) puszta családnév (3 név = 11%) **Kukta, Árkus, Lesznik.**

b) családnév + köznév (6 név = 22%) **Dudás-szeglet, Morván-kert, Belső-Árkus stb.**

c) keresztnév + köznév (3 név = 11%) **Péter ere, Margit-sziget, Cirill-Metód szobra.**

d) szentnév + köznév (2 név = 7,4%) **Szent János szobra, Urbán szobra.**

Asszociációs névnek tekinthetjük a **Szingapur** elnevezést. Az egyes községrészhez vagy a szomszédos településhez való tartozást 12 név jelöli, ez a tulajdonnévi anyag 44%-a: **Berencs-vár, Berencs-hegy, Nagyfali cserd út, Nagyfali szőlők, Tarány-puszta, Tarányi-határ stb.**

Ezek után láthatjuk, mennyire jellemző erre a területre a köznévi eredetű helynévadás. Nagyszámú személynévi eredetű meghatározások azokra a területekre jellemzőek, amelyek hosszú időn át kisbirtokosok tulajdonában voltak, illetőleg sok tulajdonosuk, bérlőjük volt. Szép példa erre korábbi gyűjtésemben Dabas területének névanyaga, amely hűen tükrözi a vidék kismemesi, kuriális jellegét, s ezt a helynevek is megőrizték. A nagybirtokon, mint amilyen Berencs is volt, ezzel szemben a köznévi eredetű nevek a tipikusak, mert az egyéneknek nem olyan szoros és állandó a kapcsolata a földdel, hogy társadalmi érvényű tájékozódásra alkalmas legyen.

Befejezésül néhány szót szeretnék még szólni a község névhasználatáról, a földrajzi nevek szociolingvisztikai szempontú megközelítéséről. A település földrajzi neveinek használati köre egyre csökken. A történeti anyagokban megtalált nevek egy részét csak többszöri utánjárással, újabb és újabb adatközlők felkutatásával sikerült lokalizálni. Már az idősebbeknek sincs kapcsolatuk a határral, elidegenedtek földjeiktől. Ezt támasztja alá az, hogy amikor kivitem beszélgetőpartnereimet terepjárásra, maguk is megdöbbenek, mennyire megváltozott a határ képe: régi utakat beszántottak, új táblákat hoztak létre, és sokszor maga a helyhez kötés sem volt könnyű feladat. A belterület neveit, amelyek a közvetlen lakókörnyezetük körül vannak, még gyakrabban használják, elvéve fiatalabbak is. A határrészneveket már egyre kevesebben ismerik, némelyeknek még dereng valami, sokan azonban nem emlékeznek egyáltalán semmire. Mivel a 70-es évek közepén megszűnt a magyar nyelvű oktatás a faluban, a fiatalok szinte egyáltalán nem ismerik a helynevek nagy részét. Míg máshol, más vidékeken a földrajzi nevek természetes kihalásáról, újabbak keletkezéséről beszélhetünk, ezen a területen ez utóbbiak elmaradásával nem

marad más feladatunk, mint a magyar nevek mielőbbi, teljes körű összegyűjtése.